

Ἡ ἔρευνα στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες

Μιά συζήτηση μέ τόν Κωνσταντῖνο Τσουκαλᾶ

Λίγες βδομάδες μετὰ τόν διορισμό του ὡς διευθυντοῦ τοῦ ΕΚΚΕ, ὁ Κωνσταντῖνος Τσουκαλᾶς συζήτησε μέ τὰ «Σύγχρονα Θέματα» γιά τήν ἔρευνα στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες στὸν τόπο μας. Ἀπὸ τήν ἐπισήμανση τῶν ἐμποδίων πού συναντᾷ ἡ ὀργάνωση τῆς ἔρευνας σέ ἓνα χῶρο πού, μετὰ ἀπὸ παραμέληση ἀρκετῶν δεκαετιῶν, φαίνεται νά συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς νέας κυβέρνησης, ἡ συζήτηση πέρασε σέ μερικὲς χαρακτηριστικὲς ὀψεις τῆς γενικότερης καχεξίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα. Γιά νά διατηρηθεῖ ἡ ζωντάνια τοῦ προφορικοῦ λόγου, τὸ ἀπομαγνητοφωνημένο κείμενο τῆς συζήτησης παρατίθεται αὐτοῦσιο, μέ ἐλάχιστες λεκτικὲς διορθώσεις.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ: Λένε πῶς οἱ διανοούμενοι δέν κάνουν τίποτε ἄλλο, τόσα χρόνια, ἀπὸ τὸ νά ἀσκοῦν κριτική, χωρὶς νά εἶναι διόλου προετοιμασμένοι γιά τὸ τί θά κάνουν ἀν ξαφνικά τούς δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νά μποῦν στὴν πράξη. Ἀνέλαβες πρὶν δύο μῆνες διευθυντὴς στοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν (ΕΚΚΕ). Ἡ προσγγείωση σου στὴν πραγματικότητα ἦταν ὁμαλή; Πῶς τὴ βλέπεις σήμερα; Καί ποιά εἶναι τὰ βασικά ἐμπόδια πού συνάντησες; Ἡ ἔλλειψη προετοιμασίας; Οἱ δομές πού θέλουν ἀλλαγὴ;

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ: Τὰ βασικά ἐμπόδια τοῦ ΕΚΚΕ εἶναι δύο, ἢ μάλλον τρία. Τὸ πρῶτο εἶναι οἰκονομικό. Ἔως τώρα, τὸ ποσοστὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ πού πήγαινε στὴν ἔρευνα ἦταν ἐλάχιστο, καί εἰδικότερα τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα δίνονταν στοῦ ΕΚΚΕ ἀνεπαρκῆ γιά νά ἀρχίσει ὁποιαδήποτε ἔρευνα σέ σοβαρὸ ἐπίπεδο καί σέ σοβαρὴ ἔκταση. Αὐτὸ

ἐλπίζω ν' ἀλλάξει, γιατί ὑπάρχει πρόθεση νά πολλαπλασιαστοῦν οἱ πιστώσεις πού δίνονται στὴν ἔρευνα καί πῶς συγκεκριμένα φαίνεται διὰ τὴν ὑπάρχει ἀπόφαση νά προκηδοποιηθοῦν οἱ κοινωνικὲς ἔρευνες μέ πολὺ σοβαρότερα ποσά ἀπ' ὅ,τι γινόταν στοῦ παρελθόν. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ δηλαδή, μποροῦμε νά ἐλπίζουμε διὰ σέ σχετικὰ βραχὺ χρονικὸ διάστημα θά ἀλλάξει ριζικά ἡ τάξη μεγέθους τῶν πόρων πού θά δοθοῦν στὴν ἔρευνα. Καί στὴν κοινωνικὴ ἔρευνα εἰδικότερα. Μέχρι τὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '80 προβλέπεται διὰ οἱ πόροι πού θά διατεθοῦν στὴν ἔρευνα θά ἐξαπλοσιασθοῦν σέ σταθερὲς τιμές, θά περάσουμε δηλαδή ἀπὸ 0,2% τοῦ ΑΕΠ στοῦ 1,2 περίπου. Ἀλλὰ αὐτὸ δέν εἶναι τὸ μόνον πρόβλημα.

Ὑπάρχουν ἀκόμα θεσμικά καί νομικά προβλήματα. Τὸ ΕΚΚΕ, ὅπως καί ὅλοι οἱ ἐρευνητικοὶ ὀργανισμοί, ἔχει τεράστιες δυσκολίες νά προγραμματίσει ἔρευνες ὅπως θά ἔπρεπε

ή θά μπορούσαν νά προγραμματίζονται οί έρευνες. 'Υπάγεται στό δημόσιο λογιστικό, μέ όλες τίς συνέπειες τής υπαγωγής, καί έχει πολλές δυσκολίες διοικητικού καί θεσμικού τύπου, στό νά μπορεί γρήγορα νά παίρνει αποφάσεις, νά προσλαμβάνει ανθρώπους γιά μικρό ή γιά μεγάλο χρονικό διάστημα καί γενικότερα στό νά αντιμετωπίζει μέ τρόπο εύλγιστο καί αποτελεσματικό τά καθημερινά προβλήματα πού ανακύπτουν μέσα στην απρόβλεπτη έξ όρισμού διαδικασία τής ερευνητικής προσπάθειας. Άλλη δυσκολία είναι τά όρια τών άμοιβών καί μισθοδοσιών, πού είναι προσδιορισμένα, ειδικά στό ΕΚΚΕ, σέ πάρα πολύ χαμηλά επίπεδα: παράδειγμα οί σημερινοί ερευνητές: σύμφωνα μέ τίς προδιαγραφές τής προηγούμενης κυβέρνησης, έχουν μισθούς πού δέν ξεπερνούν, στην καλύτερη περίπτωση, (καί αναφέρομαι σέ ανθρώπους μέ πείρα καί διδακτορικό), τίς 35.000 δρχ.

Σ.Θ.: Τί ποσοστό από αυτούς έχουν πλήρη απασχόληση;

Κ.Τ.: Μιλώ γιά ανθρώπους μέ πλήρη απασχόληση. Καταλαβαίνει κανείς πώς μέ τίς συνθήκες αυτές άκόμα καί άν θά μπορούσε νά υποθέσει κανείς ότι οί άνθρωποι αυτοί θά δέχονταν νά συνεχίσουν νά δουλεύουν μέ τέτοιους χαμηλούς μισθούς, είναι έξαιρετικά δύσκολο νά εύρυνθεί ή έμβέλεια τής έρευνας καί νά δοθεούν ερευνητές καί έπιστήμονες άνώτατης στάθμης. Λοιπόν, αυτό δέν είναι θέμα πού λύνεται μέ τήν απλή αύξηση τού προϋπολογισμού. Θά πρέπει νά δοθεούν επίσης τά νομικά πλαίσια γιά νά μπορέσει τό ΕΚΚΕ νά προσφέρει μεγαλύτερους μισθούς. Τό τρίτο δέβαιο πρόβλημα, πού είναι γενικό καί δέν άφορά ειδικά τό ΕΚΚΕ, αναφέρεται σέ όλο τό χώρο τής παραγωγής τής έπιστήμης στην 'Ελλάδα: είναι τό πρόβλημα τών ανθρώπων. 'Υπάρχουν δέβαιοι άνθρωποι, υπάρχουν πολλοί ίκανοί έπιστήμονες αλλά λίγοι είναι εκείνοι πού έχουν πίσω τους μακρόχρονη ερευνητική πείρα, έτσι ώστε νά μπορούν νά αναλάβουν οί ίδιοι, υπεύθυνα καί συντονισμένα, τόν προγραμματισμό μεγάλου ερευνητικού έργου. Τό πρόβλημα αυτό είναι πολύ σοδαρό καί συνδέεται μέ όλη τήν παράδοση, ή μάλλον τήν άνύπαρκτη παράδοση τής έρευνας στίς κοινωνικές έπιστήμες στην 'Ελλάδα. 'Ετσι, βρισκόμαστε μέ πολλούς ίκανούς ανθρώπους, μέ ιδέες καί όρεξη γιά δουλειά, μέ προσλαμβάνουσες παραστάσεις, πού όμως δέν έχουν πίσω τους τήν έμπειρία καί τήν προπαίδεια πού θά απαιτούσε ένα συντονισμένο καί προγραμματισμένο ερευνητικό πρόγραμμα. Αυτές οί τρεις δυσκολίες, ή οικονομική, ή νομικο-θεσμική, καί τέλος ή έλλειψη ανθρώπων μέ επαρκή ερευνητική πείρα στό χώρο τών κοινωνικών έπιστημών, έλπίζω ότι θά μπορέσουν νά ξεπεραστούν καί έχω λάβει τίς σχετικές διαβεβαιώσεις ότι τόσο οί πιστώσεις όσο καί ή ρύθμιση τού θεσμικού πλαισίου τής έρευνας, θά αντιμετωπιστούν θετικά. 'Όσο γιά τό ζήτημα τών ανθρώπων, θά ξεκινήσουμε παίρνοντας υπόψη τό υπάρχον δυναμικό καί σιγά σιγά έλπίζω νά προχωρήσουμε σέ πιά μακρόπνοες έρευνες προσπαθώντας νά προσελκύσουμε θαυμαία πεπειραμένους ερευνητές τόσο από τήν 'Ελλάδα όσο καί άπ' έξω.

Σ.Θ.: 'Εν όψει τών θεσμικών δυσκολιών καί τής συζήτησης γιά τό νόμο πλαίσιο, δέν νομίζεις ότι θά έπρεπε νά δοθεί

τρόπος μιās άλληλοτροφοδότησης πανεπιστημίων από έρευνητές καί ερευνητικών κέντρων από πανεπιστημιακούς; Καί πώς θά μπορούσε νά γίνει κατά τόν καλύτερο τρόπο κάτι τέτοιο;

Κ.Τ.: Γιά τό πώς θά μπορούσε νά γίνει δέν μπορώ νά άπαντήσω. Είναι ένα ζήτημα περίπλοκο πού συναρτάται μέ τόν γενικότερο προγραμματισμό τής εκπαίδευσης καί τής έρευνας στην 'Ελλάδα. Άλλά πρέπει νά έπιλυθεί καί είναι νομίζω βασικής σημασίας. 'Η άνύπαρκτη ή έλάχιστη έν πάση περιπτώσει έρευνα πού γίνεται σήμερα στην 'Ελλάδα, κρατιόταν σ' ένα γυάλινο πύργο ενός πολύ μικρού αριθμού ερευνητών, πού δούλευαν άποσπασματικά σέ πολύ συγκεκριμένα μικρά ερευνητικά προγράμματα. Τό δέ πανεπιστήμιο είναι κι αυτό ένας άλλος γυάλινος πύργος από τή μεριά του, μέ έλάχιστη πρόσβαση στην έρευνα ή στίς άλλες έξωπανεπιστημιακές κοινωνικές λειτουργίες. 'Ιδίως μιλώ γιά τίς κοινωνικές έπιστήμες. Είναι νομίζω απολύτως άναγκαίο νά σπάσουν τά στεγανά, νά προβλεφθεί έναλλαξιμότητα άνάμεσα σέ πανεπιστημιακούς καί ερευνητικούς φορείς, μάλιστα θά έλεγα ότι θά μπορούσε νά μελετηθεί θαυμαία ή εισαγωγή ενός συστήματος πού ύπάρχει στό έξωτερικό, ή έρευνα νά επανδρώνεται από πρόσωπα πού νά έχουν αντίστοιχη καί όμόλογη θαυμολογική καί λειτουργική άνέλιξη μέ εκείνη πού ίσχύει στά πανεπιστήμια, έτσι ώστε νά μπορεί πρόσκαιρα ή γιά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, οί ερευνητές νά πηγαίνουν στά πανεπιστήμια καί οί πανεπιστημιακοί στην έρευνα. Αυτό όμως φυσικά, προϋποθέτει τή διόγκωση καί τήν ουσιαστικοποίηση όλων τών ερευνητικών φορέων καθώς καί τήν άλλαγή τής δομής καί τής νοοτροπίας τού πανεπιστημίου.

Σ.Θ.: Ένα άλλο ζήτημα. 'Εντοπίζεις ένα από τά προβλήματα τής έρευνας στό ότι δέν γίνονται μεγάλα καί συντονισμένα ερευνητικά προγράμματα. Ξέφετομαι τίς οικονομικές έπιστήμες, πού τυχαίνει νά ξεκράει καί παίρνω τό παράδειγμα χωρών όπως ή 'Αμερική καί ή ή 'Αγγλία πού έχουν άναπτυγμένη οικονομική έπιστήμη. 'Εκεί δέν νομίζω ότι ό όγκος τής δουλειάς καί τό μεγαλύτερο μέρος τής προόδου στόν τομέα τών οικονομικών έντάσσεται στά μεγάλα ερευνητικά προγράμματα. 'Εντάσσεται περισσότερο σ' ένα διάλογο από μικρές έρευνες, από έρωταπαντήσεις, άν θές, από άρθρα πού γράφονται καί άπαντιούνται καί πού σέ αυτά συμβάλλει μιá πληθώρα έπιστημόνων, πού ό καθένας δουλεύει μόνος του ή σέ μικρές ομάδες.

Κ.Τ.: Αυτό πού λές είναι πάρα πολύ σωστό γιά τίς περισσότερες χώρες τής Δυτικής Εύρώπης. Στην 'Ελλάδα ένα από τά προβλήματα πού εμφανίζονται καί πού αντιμετωπίζουν όλοι οί ερευνητές, άνεξάρτητα από τό τί έρευνούν (μιλώ πάντα γιά τίς κοινωνικές έπιστήμες), είναι ή έλλειψη βασικών στοιχείων. 'Η έλλειψη βασικών στοιχείων όσον άφορά όλα τά κοινωνικά μεγέθη τά σημαδιακά καί σημαντικά κοινωνικά μεγέθη πού υπάρχουν στην 'Ελλάδα. Π.χ. δέν ύπάρχει καμιά έρευνα γιά κοινωνική διάρθρωση καί γιά κινητικότητα, δέν ύπάρχει καμιά έρευνα γιά πολιτική συμπεριφορά, ξέρουμε έλάχιστα πράγματα γιά τόν κοινωνικό καταμερισμό τής εργασίας, γιά τόν έπιμερισμό τού πλούτου.

για την κοινωνική στρωμάτωση. Λείπουν δηλαδή οι στοιχειώδεις εκείνες πληροφορίες, που θα επιτρέψουν στη συνέχεια στους επιμέρους ερευνητές να αναπτύξουν τα επιμέρους θέματα που θέλουν, θέτοντας τα συγκεκριμένα ερωτήματα που θέλουν να επεξεργασθούν. Με την έννοια αυτή, ακριβώς όπως στην οικονομία, όπως έλεγες εσύ πρωτίτερα, είναι δύσκολο για ένα οικονομολόγο να μιλήσει για συγκεκριμένα οικονομικά προβλήματα, χωρίς να υπάρχουν στοιχεία, από τους εθνικούς λογαριασμούς ως πούμε, ή δημοσιεύματα της Στατιστικής Υπηρεσίας. Τό ίδιο και οι κοινωνικοί ερευνητές, προσκρούουν συνεχώς στην έλλειψη πληθών και οργανωμένων σειρών στοιχείων γύρω από τα βασικά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας. Οι μετανάστες π.χ., τό υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα, είναι *terra incognita*. Ξέρουμε ορισμένα γενικά νούμερα που μας δίνει η Στατιστική Υπηρεσία. Δεν ξέρουμε όμως από πού και από τι προέρχονται οι μετανάστες, δεν ξέρουμε τί κάνουν όταν γυρίζουν, που και πώς χρησιμοποιούν τις οικονομίες τους και την εργασιακή τους εμπειρία, ούτε κάτι από τα δεδομένα εκείνα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια για να γίνουν ειδικότερες έρευνες, με συγκεκριμένη κοινωνική σημασία. Λοιπόν η χαρτογράφηση των κοινωνικών στοιχείων είναι θέμα, νομίζω, απόλυτης προτεραιότητας, παρ' όλο που συμφωνώ μαζί σου σ' αυτό που είπες πρωτίτερα, ότι δηλαδή η έρευνα, όταν υπάρξουν οι μελέτες ύποδομής που λείπουν, θα μπορεί και θα πρέπει ίσως να γίνεται με τα αποσπασματικά ειδικά άρθρα και τό διάλογο, ανάμεσα στους ερευνητές και στις συγκεκριμένες κατευθύνσεις που εκείνοι θα θέλουν να προαγάγουν.

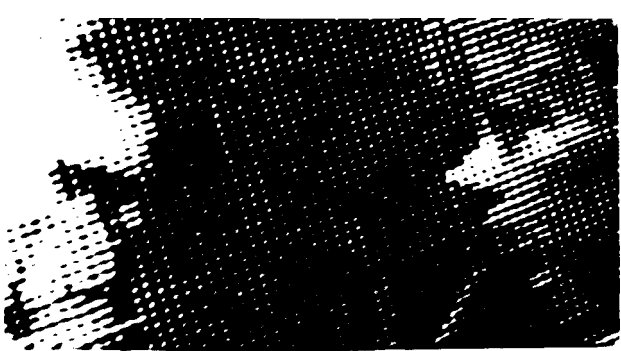
Σ.Θ.: Μπορείς να πεις σχετικά με τό αν υπάρχουν προτεραιότητες στο ΕΚΚΕ σήμερα γι' αυτές τις μελέτες ύποδομής;

Κ.Τ.: Τό πρόγραμμα του ΕΚΚΕ δεν έχει ακόμα έκπονηθεί στις συγκεκριμένες λεπτομερείες του. Θα εξαρτηθεί και από τα χρήματα που θα υπάρξουν, και από τις συγκεκριμένες προτάσεις ερευνών που θα γίνουν, από μέσα, ή από άλλους. Θα συναρτηθεί επίσης με τις γενικότερες εθνικές προτεραιότητες που θα προκύψουν από τό σχέδιο προγράμματος 1983-1987. Άλλά είναι νομίζω αναμφισβήτητο ότι μιά από τις προτεραιότητες θα πρέπει να είναι αυτό που είπα πρωτίτερα, δηλαδή μιά χαρτογράφηση των συνθηκών της άπασχόλησης της κοινωνικής κινητικότητας, των συνθηκών εργασίας, των γενικών προβλημάτων, σέ σχέση με τη διαστρωμάτωση του πληθυσμού στον έλλαδικό χώρο και τις κοινωνικές ανισότητες που προκύπτουν. Αυτό βέβαια δεν είναι απλή δουλειά ούτε μπορεί να εξαντληθεί στά πλαίσια μιάς και μόνο έρευνας. Είναι όμως στοιχειώδες, για να μπορούμε να προχωρήσουμε στη συνέχεια σέ ειδικότερα και πιο συγκεκριμένα πράγματα.

Σ.Θ.: Μιλάς δηλαδή για συλλογή πρωτογενών στοιχείων. Με μιά έννοια, να κάνουμε τή δουλειά της Στατιστικής Υπηρεσίας;

Κ.Τ.: Όχι, ακριβώς. Η Στατιστική Υπηρεσία μās προσφέρει νούμερα πανελλαδικά, και δεδομένα άνεπεξεργαστα. Δεν μπορεί να κοιτάξει τις λεπτομέρειες των συνθηκών εργασίας, τούς όρους υπό τούς οποίους μιά κοινωνική κατηγο-

ρία μετουσιώνεται ή περνάει σέ μιά άλλη κοινωνική κατηγορία, δέν είναι σέ θέση νά μάς δώσει πληροφορίες γιά τή συμπεριφορά, τήν κατανάλωση, τίς βλέψεις ή τίς εισοδηματικές δυνατότητες τών διαφόρων κατηγοριών τού πληθυσμού. Μιλάω λοιπόν γιά πιό συγκεκριμένες κοινωνικές έρευνες, πού αὐτές ἀκριβῶς θά ἀποτελέσουν τή βάση τῆς κοινωνικῆς χαρτογράφησης τῆς χώρας.

Σ.Θ.: Μπορεῖς νά ἐντοπίσεις τά σημεία ἐκεῖνα πού εἶναι πολύ σημαντικά γιά σένα καί πού δέν ὑπάρχουν καθόλου πρωτογενή στοιχεῖα;

Κ.Τ.: Μά νομίζω ὅτι εἶπα ἤδη μερικά. Μίλησα γιά τή μετανάστευση. Θά πρέπει νά προσθέσει κανεῖς τήν παλιννόστηση. Ἀλλά δέν εἶναι μόνο αὐτό. Τά προβλήματα τῆς ἀπασχόλησης, παραδείγματος χάρι· τῆς κινητικότητας τού ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἀπό τόν ἕνα κλάδο στόν ἄλλο καί ἀπό τό ἕνα «ἐπίπεδο» στό ἄλλο. Τῆς ὑπαρξης ἢ τῆς ἀνυπαρξίας ἐπαγγελματικῶν διεξόδων· τῆς ἀνεργίας· τῶν συνθηκῶν ἐργασίας τῆς κρυμμένης ἢ «μαύρης» ἐργασίας καί τῶν πολλῶν ἀπασχολήσεων καί εισοδημάτων. ὅλα αὐτά τά ὁποῖα εἶναι προϋπόθεση ἀκόμα καί γιά νά χαραχθεῖ μιά κυβερνητική πολιτική ἀπασχόλησης, εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖο νά γίνουν τό συντομότερο δυνατό. Πρέπει νά πούμε ἀκόμα ὅτι καμία τέτοια δουλειά δέν μπορεῖ δέβαια νά τελειώσει πρὶν ἀπό τρία ἢ τέσσερα χρόνια ἀλλά θά πρέπει τώρα νά τεθοῦν βάσεις γιά νά μπορούμε σέ σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα, νά ξέρουμε γιατί μιλάμε δταν θέτουμε τά θέματα τῆς ἀπασχόλησης, τῆς κοινωνικῆς κινητικότητας, τῆς κοινωνικῆς διάρθρωσης στόν ἐλληνικό χώρο.

Σ.Θ.: Εἶπες πρὶν ὅτι ὑπάρχουν πολλοί καλοί κοινωνικοί ἐπιστήμονες (ὑποθέτω ὅτι ἐννοεῖς μέ καλές σπουδές, καί μέ δικές τους ἐρευνες) ἀλλά πού δέν ἔχουν τή δυνατότητα αὐτή τῇ στιγμή νά συντονίσουν μεγάλα προγράμματα.

Κ.Τ.: Δέν ξέρω ἂν ἔχουν τήν πείρα ἢ τή δυνατότητα, ξέρω ὅτι δέν τῶν ἔχουν κάνει ἀκόμα. Καί στήν κατάστρωση καί στόν προγραμματισμό τέτοιων μεγάλων ἐρευνῶν, ἔλλοχεύουν πάρα πολλοί κίνδυνοι καί μεθοδολογικοί καί ἐρευνητικοί καί κινδυνεύει κανεῖς νά κάνει πάρα πολλά λάθη, πού σημαίνει ἀπώλεια χρημάτων καί ἀπώλεια χρόνου. Στήν περίπτωση αὐτή, ἕνα ἀπό τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουμε εἶναι ἀκριβῶς τό νά χαθεῖ χρόνος, τό νά χαθοῦν χρήματα, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὡς τώρα ἔλειπε, σχεδόν ὁλοσχερῶς ἡ ὑποδομή ἐκείνη, ἡ ὁποία θά ἐξέθρεφε ὄχι μόνο ἐρευνες, ἀλλά καί ἐρευνητές, ὄχι μόνο ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς ἐνασχόλησης ἀλλά καί ἐπιστήμονες, οὕτως ὥστε νά χάνεται λιγότερος καιρός, λιγότερο χρήμα. Μιά ἀπό τίς βασικές λειτουργίες, νομίζω, τού ΕΚΚΕ, καί τῶν ἄλλων κέντρων ἐρευνῶν, ὅπως καί τού πανεπιστημίου, θά εἶναι ἀκριβῶς νά φυτιάξει ἐπιστήμονες, νά τελειοποιήσει ἐπιστήμονες, νά δώσει λύση στήν ἀναπαραγωγή, ἢ μάλλον στήν πρωτογενή παραγωγή ἐνός ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ, πού ὡς τώρα εἶτε φυτοζωοῦσε, εἶτε μέ τεράστιες δυσκολίες ἀνελάμβανε πολύ μικρά προγράμματα, μέ κίνδυνο τό κράτος νά ἀρνηθεῖ τήν ἐπιχορήγηση ὡς τό τέλος. Ἐντὸς παρενθέσεως σὰς λέω ὅτι παρὰ πολλά ἐρευνητικά προγράμματα ἔχουν διακοπῇ γιά λόγους ἀδυναμίας χρηματοδότησης καί μέ τήν ἐννοια αὐτή πιστεύω ὅτι μιά ἀπό τίς βασικές λειτουργ-

γίες τῶν ἐρευνητικῶν κέντρων εἶναι ἀκριβῶς ἡ παραγωγή καί ἐκτροφή ἐνός ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερου σέ ἀριθμό ἀλλά καί ὑψηλότερου σέ ποιότητες ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ. Τό θέμα τῆς ἐρευνας δέν εἶναι μόνο θέμα ποιότητας ἐπιστημόνων, εἶναι θέμα καί ποσότητας ἐπιστημόνων. Παρ' ὅλο πού ἔχουμε ἀπειρους διπλωματούχους στήν Ἑλλάδα, ἡ ποσότητα, ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρώπων πού ἔχουν μιά στοιχειώδη ἐμπειρία ἀπό ἐρευνα, εἶναι πάρα πολύ μικρός. Λοιπόν, τά ἐρευνητικά κέντρα ἐάν προικοδοτηθοῦν μέ ἀρκετά οἰκονομικά μέσα, πράγμα πού θά γίνῃ νομίζω σέ σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα, θά αὐξήσουν καί τόν ἀριθμό καί τήν ποικιλία τῶν ἐπιστημόνων. Ἡ ἐπίπτωση μᾶς τέτοιας ἀλλαγῆς θά εἶναι ποιοτική καί σωρευτική. Πέρα ἀπό τήν ἀποτελεσματικότητα καί τή χρησιμότητα τῶν συμπερασμάτων, θά ὀδηγήσει θαυμαῖα στή μεταβολή τῶν δρων τῆς ἐρευνητικῆς διαδικασίας. Ὁ μέγας ἀριθμός τῶν ἐρευνητῶν θά ἐπιτρέψει τήν ἐλεύθερη δόμηση ποικίλων ἐρευνητικῶν πυρήνων καί ὁμάδων, πού ἀποτελοῦν τήν προϋπόθεση τῆς μακροχρόνης παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς τού ἐρευνητικοῦ προσωπικοῦ.

Σ.Θ.: Ἀπό 'κεῖ καί πέρα, τό νά καθορίσεις τά μεγάλα ἐρευνητικά προγράμματα, πού ἐσύ ἀνέφερες μερικά, εἶναι ὀπωδήποτε συνάρτηση καί τῆς εἰκόνας πού ἔχει ὁ καθένας γιά τήν κοινωνία, γιά τό ποιὰ δηλαδή εἶναι τά προβλήματα πού θεωρεῖ ὅτι εἶναι τά σημαντικά πού πρέπει νά μελετηθοῦν. Πού σημαίνει ὅτι, λίγο-πολύ συνειδητά ἢ ἀσυνειδητά, κάθε πρόγραμμα ἐρευνῶν θά πηγάζει ἀπό κάποιο συγκεκριμένο προβληματισμό ἢ σχολή σκέψης. Στήν Ἑλλάδα ὑπάρχει τό πρόβλημα ὅτι ἔχουμε πάρα πολλές σχολές σκέψης, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τόσοι ἀνθρωποὶ ἔρχονται ἀπ' ἔξω, ἀπό τόσες διαφορετικές χώρες καί τόσα διαφορετικά πανεπιστήμια. Ὑπάρχει νομίζεις αὐτή τῇ στιγμή κάποιος τρόπος νά καθοδηγηθεῖ κανεῖς στό σχεδιασμό τῆς ἐρευνας; Ὑπάρχουν πολλές διαφορετικές σχολές ἐρευνητικοῦ προγραμματισμοῦ; Πῶς θά ἀντιμετωπίζες ἐσύ αὐτό τό θέμα;

Κ.Τ.: Θέτεις ἕνα γενικότερο θέμα. Θά μπορούσε ὅμως νά τό συνοψίσει κανεῖς στό ἐξῆς διλήμμα ἢ ἴσως καί ψευτοδιλήμμα. Ποιός προσδιορίζει τό ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας; Ποιός διαγράφει τό ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας; Ὁ κάθε ἐρευνητής ἢ ἡ κάθε ἐρευνητική ὁμάδα χωριστά γιά κάθε ἐρευνα; Ἡ ἕνα συντονισμένο πρόγραμμα ἐρευνῶν τό ὁποῖο θά συντίθεται καί θά καταρτίζεται ἀπό πάνω, εἴτε ἀπό τήν ὁποιαδήποτε διοίκηση τού ἐρευνητικοῦ κέντρου, εἴτε ἀπό τήν κυβέρνηση ἢ ὁποία θέτει ὁρισμένες προτεραιότητες στήν κοινωνική τῆς πολιτική καί ἐπομένως στήν ἐρευνητική πολιτική; Τό θέμα εἶναι τεράστιο καί δέν μπορεῖ κανεῖς νά τό θίξει παρὰ μόνο πολύ σχηματικά. Ἐχει τεθεῖ μέ τήν ἐννοια τού διλήμματος, τόσο στήν Ἑλλάδα, ὅσο καί ἔξω. Ἡ καταρχήν γνώμη μου εἶναι ὅτι οἱ σωστές ἐρευνες προσδιορίζονται ἀπό τούς ἐρευνητές καί τίς αὐτόνομες, ἐρευνητικές ὁμάδες καί ἡ σῶρευση πολλῶν ἐρευνῶν, πού προσδιορίζονται ἀπό τούς ἐρευνητές ὀδηγεῖ στήν παραγωγή καί στόν πολλαπλασιασμό τῆς γνώσης. Ἐδῶ ὅμως ἔχουμε αὐτή τήν ἰδιωτυπία, πού προσπάθησα νά ὑπογραμμίσω πρωτίτερα: γιά νά φθάσουμε στήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ἐρευνητικῶν καί ἐπιστημονικῶν δραστηριοτήτων, πρῶτα ἐρχεται ἡ δυνατότητα τῆς ἐρευνας.

μέ την έννοια της δυνατότητας της πρόσβασης σέ ένα, πρὸς τὸ παρόν, ἐντελῶς ἀταξινόμητο καὶ χαώδες ἐμπειρικό ὕλικό. Αὐτό δέν σημαίνει βέβαια ὅτι δέν ὑπάρχουν τεράστια ἐπιστημολογικά προβλήματα στὴν ἴδια τὴ συλλογὴ τοῦ ὕλικου, γιατί ἀκόμα καὶ ἡ χαρτογράφηση τοῦ ἐμπειρικοῦ ὕλικου, ἐξαρτᾶται σέ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὶς θεωρητικές προδιαγραφές τοῦ κάθε ἐρευνητή, ἢ τοῦ προγράμματος μέσα σὸ ὁποῖο ἐντάσσεται. Ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτό εἶναι νομίζω βέβαιο ὅτι θά πρέπει, σέ πρώτη τουλάχιστο φάση νά κατευθύνουμε ἓνα πολὺ σοδαρὸ μέρος τῆς ἐρευνητικῆς μας προσπάθειας πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς παραγωγῆς τοῦ πρωτογενοῦς αὐτοῦ ὕλικου. Ξέρω καὶ τὶς ἄλλες δυσκολίες τὶς ὁποῖες ἀνέφερες, δηλαδή τὶς διαφορετικές προσεγγίσεις καὶ τὶς διαφορετικές θεωρητικές προκαταλήψεις πού ὁπωσδήποτε ἐλλοχεύουν στὴν ἐπιλογὴ τοῦ ὕλικου αὐτοῦ καὶ σὸ τρόπο μέ τὸν ὁποῖο θά ἀναλυθεῖ καὶ θά διερευνηθεῖ. Εἶναι ἀναμφισδήτητες. Νομίζω ὅμως ὅτι, στὴ πρώτη αὐτὴ τουλάχιστον φάση, θά ὑπάρξει ἓνα γενικό consensus, μιά γενική συμφωνία ἀνάμεσα στούς περισσότερους ἐρευνητές, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἢ θεωρητικὴ τους προσέγγιση ἢ προκατάληψη, νά συλλεγοῦν αὐτά τὰ βασικά στοιχεία γιὰ τὰ ὁποῖα μίλησα πρωτύτερα.

Σ.Θ.: Ἀς φύγουμε ἀπὸ τὸ θεωρητικό καὶ ἄς γυρίσουμε σὸ πρακτικό. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, πῶς βλέπεις τὸ συντονισμό τοῦ ΕΚΚΕ μέ ἄλλους ἐρευνητικούς φορεῖς πού φαίνεται νά ἀσχολοῦνται μέ τὰ μεγέθη καὶ μάλιστα μέ τὰ μικρο-μεγέθη, ὅπως π.χ. τὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν;

Κ.Τ.: Νομίζω, τὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, κάνει μίαν ἐντελῶς διαφορετικὴ δουλειά, κάνει κυρίως ἱστορικές ἐρευνες,

κάνει κυρίως ἐρευνες, οἱ ὁποῖες βέβαια πρέπει νά διασυνδεθοῦν μέ τὶς δικές μας, ἀλλὰ βασικά ἄλλο εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς δουλειᾶς τους. Τὸ θέμα πού ἔθεσες εἶναι πολὺ σημαντικό, σέ σχέση μέ ἄλλους ἐρευνητικούς φορεῖς, πού ἔχουν παραπλήσιο ἀντικείμενο μέ τὸ ΕΚΚΕ καὶ πού θροῖσκονται εἴτε σέ Ὑπουργεῖα, εἴτε σέ Τράπεζες, εἴτε σέ δημοσious ὁργανισμούς ἢ ἐπιδοτούμενους ὁργανισμούς, πού κάνουν καὶ αὐτὰ κοινωνικὴ ἐρευνα. Ὑπάρχει ἓνα μεγάλο πρόβλημα, ὅτι ἔχουμε στὴν Ἑλλάδα πολλὰ ἐρευνητικά κέντρα, τὰ ὁποῖα εἶναι μικρά μέ σαφῶς προσδιορισμένους χώρους καὶ μέ πολὺ μικρὸ ἀνθρώπινο ὕλικό τὸ καθένα. Ἡ διασπορά αὐτῆ τοῦ δυναμικοῦ εἶναι ἀπὸ πολλές ἀπόψεις καταλυτικὴ, γιατί κανένας ἀπὸ τοὺς ἐρευνητικούς αὐτοὺς ὁργανισμούς δέν εἶναι ἀρκετὰ μεγάλος γιὰ νά ἔχει μιά στοιχειώδη ἐπιστημονικὴ καὶ λειτουργικὴ αὐτοδυναμία. Νομίζω λοιπὸν ὅτι βασικὴ προϋπόθεση γιὰ νά προχωρήσει ἡ ἐρευνα εἶναι τὰ μικρά αὐτὰ ἐρευνητικά κέντρα νά συντονιστοῦν. Γιατί, ὅταν ἔχουμε πενήντα ἐρευνητές καὶ ἄλλα κέντρα μέ παραπλήσια δουλειά ἔχουν δεκαπέντε τὸ ἓνα, τριάντα τὸ δεύτερο καὶ εἴκοσι τὸ τρίτο, ὁ κατακερματισμὸς τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, ἡ δυσοικονομία καὶ σέ ἀνθρώπινο ὕλικό καὶ σέ πόρους, ἀκόμα καὶ σέ συντονισμοὺς καὶ σέ ἐπαφές ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους αὐτοὺς εἶναι τέτοια ὥστε πολλές φορές γίνεται ἀλληλεπικάλυψη ἀνάμεσα στούς ἐπιστήμονες, μέ ὅλες τὶς συνέπειες πού μπορεῖ νά ἔχουν αὐτές οἱ ἀλληλεπικαλύψεις. Εἶναι τόσο μικρὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν ἐρευνητῶν στὴν Ἑλλάδα, ὥστε μποροῦμε ἀκόμα καὶ νά ἀντιμετωπίσουμε συνένωσή τους σ' ἓνα ἐνιαῖο φορέα σ' ἓνα ἐνιαῖο ὄργανο, πού θά μπορέσει νά προωθήσει προγραμματισμένα τὸ σύνολο, ἢ περίπου τὸ σύνολο, τῆς βασικῆς κοινωνικῆς ἐρευνας.

Σ.Θ.: Αὐτό, βέβαια, ἔχει τὸν κίνδυνο ὅτι μπορεῖ νά λειτουργήσει ἀντιδημοκρατικά, μέ τὶς πιθανές προκαταλήψεις μιάς ὁμάδας ἀνθρώπων πού θά διεθύνει αὐτὸ τὸ συντονισμένο ὄργανο καὶ μέ τὸν κίνδυνο ν' ἀποκλειστοῦν σημαντικοί πού οἱ ἐπιστήμονες μπορεῖ νά τοὺς θεωροῦν σημαντικούς.

Κ.Τ.: Θεωρητικά ἔχεις δίκιο: ὁ πλουραλισμὸς τῶν κέντρων, τῶν ἐρευνητῶν, τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν διαφορετικῶν προσεγγίσεων εἶναι ἐντελῶς ἀπαραίτητος γιὰ νά προαχθεῖ ἡ ἐπιστήμη. Ἐδῶ ὅμως ἔχουμε ἓνα πολὺ συγκεκριμένο πρόβλημα: Εἴμαστε πρὸς τὸ παρόν πάρα πολὺ λίγοι, γιὰ νά μποροῦμε νά ἔχουμε τὴν πολυτέλεια νά μὴν συνεννοοῦμεθα μεταξύ μας καὶ νά μὴν συντονίζουμε τὴ δουλειά μας. Καὶ ἂν μέ τὸ καλὸ πολλαπλασιαστοῦμε, συμφωνῶ ἀπόλυτα μέ σένα, θά ἔπρεπε νά πολυκεντρωθοῦμε. Ἀλλὰ ὑπὸ τὶς παρούσες συνθήκες, στὰ περισσότερα κέντρα εἶναι δύσκολη ἂν ὄχι ἀδύνατη, ἡ ἐσωτερικὴ δόμηση αὐτόνων καὶ ὁλοκληρωμένων ἐρευνητικῶν ὁμάδων πού θά εἶναι σέ θέση νά προσεγγίσουν σφαιρικά καὶ διακλαδικά ἓνα ἐρευνητικὸ ἢ γνωστικὸ ἀντικείμενο. Νά σᾶς δώσω ἓνα μικρὸ παράδειγμα: ἓνα μικρὸ ἐρευνητικὸ κέντρο, τὸ ὁποῖο ἔχει σάν ἓνα ἀπὸ τοὺς σκοποὺς του τὴν κοινωνικὴ ἐρευνα καὶ τὴν ἐμπειροκοστατιστικὴ ἐρευνα, χρειάζεται προγραμματιστές, χρειάζεται ἡλεκτρονικούς ἐγκεφάλους, χρειάζεται μιά ὁλοκλήρη ὑποδομὴ μαθηματικῶν καὶ τεχνικῶν γιὰ νά μπορέσει νά κάνει αὐτὴ τὴ δουλειά. Ἡ ὑποδομὴ αὐτὴ ἂν δέν ὑπάρχει μέσ σὸ κέντρο

καί υπάρχει άλλου, καθιστά τις συνεννοήσεις δύσκολες, τόν προγραμματισμό έλλιπή, τά λάθη περισσότερα καί τή χρονοτριβή πολύ μεγαλύτερη. Μιά τέτοια ανθρώπινη καί τεχνική ύποδομή απ' τήν άλλη μεριά, δέν είναι λειτουργική ούτε οικονομική, άν καλύπτει δύο ή τρία έρευνητικά προγράμματα μέ τριάντα ή σαράντα έρευνητές. Για νά είναι οικονομική καί λειτουργική μία τέτοια ύποδομή θά πρέπει νά έξυπηρετεί άν θέλετε, πολύ περισσότερους ανθρώπους.

Σ.Θ.: 'Αλλά νομίζω ότι εκτός απ' τό οργανωτικό υπάρχει καί ένα γενικότερο ζήτημα, πού δέν φαντάζομαι νά φταίνε θεσμικοί ή οικονομικοί περιορισμοί, αλλά κάτι στον τρόπο σκέψης ή λειτουργίας των ίδιων των έπιστημόνων. Στά οικονομικά, για παράδειγμα, έχω ύπόψη μου ότι γίνονται πολλές έρευνες, στά πλαίσια, άς πούμε, έστω καί διδακτορικών διατριβών, συνήθως σέ πανεπιστήμια του έξωτερικού, πού θά είχαν πολλά νά ώφεληθούν άν ό καθένας έπαιρνε ύπόψη του τις δημοσιεύσεις πού έχουν κάνει άλλοι, αλλά δέν τό κάνει. Δηλαδή δέν φαίνεται ακόμα μέ τήν ύποδοχή πού υπάρχει καί μέ τά στοιχεία πού δίνονται ή μέ τις δουλειές πού έχουν γίνει, νά υπάρχει συζήτηση ή αίσθηση ότι πρέπει ό καθένας νά χιτίζει πάνω στά στοιχεία των άλλων. Αυτό υποθέτω ότι θά συμβαίνει στους περισσότερους έπιστημονικούς κλάδους.

Κ.Τ.: Σαφώς· τώρα μπαίνουμε σ' ένα τελείως διαφορετικό θέμα, πού είναι θεμελιώδες. 'Η καχεξία της έπιστημονικής κοινότητας καί του έπιστημονικού διαλόγου στην 'Ελλάδα είναι γεγονός. Πάλι μιλάμε μόνο για τις κοινωνικές έπιστημες γιατί μόνο αυτές γνωρίζω. Αυτό πού λές είναι σαφές καί συμβαίνει παντού, δέν υπάρχει άμφιβολία. Δέν υπάρχει διάλογος, δέν υπάρχει κριτική, δέν υπάρχει γνώση, δέν υπάρχει πληροφόρηση, δέν υπάρχουν ακόμα καί διδωλογραφίες, δέν υπάρχει, παρά μόνο κατά τρόπο σκώδη καί έντελώς άποσπασματικό, ή έπικοινωνιακή εκείνη ύποδομή, ή όποία θά έπιτρέψει σέ κάθε έπιστήμονα νά μήν έπαναλαμβάνει άγνοώντας, τά έργα τά όποια έχουν γίνει ως τώρα, αλλά νά τά ένσωματώνει δημιουργικά καί κριτικά στη δική του έρευνα. Οί λόγοι αυτής της έλλειψης είναι καταφανείς· είναι καί γενικοί καί ειδικοί. Οί γενικοί άνάγονται σέ μία γενικότερη, πολιτιστική θάλεγε κανείς, επανάπτυξη του έλληνικού χώρου καί συνδέεται μέ τήν καθυστέρηση της ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών πού χρονολογείται από τόν 19ο αιώνα. Οί ειδικοί είναι ότι οί κοινωνικές έπιστημες ως τώρα ήταν τό άποπαίδι καί του πανεπιστημιακού χώρου αλλά καί γενικά του έρευνητικού χώρου, για λόγους πολύ συγκεκριμένους καί εύνόητους. 'Η κοινωνική έπιστήμη δέν διαφοροποιείται απ' όλες τις άλλες· τις θετικές έπιστημες, τις έπιστημες της φύσης, πάνω στη βάση ενός διαφορετικού έπιστημολογικού καθεστώτος, όπως νόμιζαν τό 19ο αιώνα. 'Αλλά διαφοροποιείται σαφώς έξ αιτίας της κριτικής της διάστασης. Κάθε κοινωνική έπιστήμη, κάθε κοινωνική έρευνα δέν «περιγράφει» άπλώς τήν πραγματικότητα αλλά προσπαθεί νά τήν καταλάβει, νά τήν έρμηνεύσει, δομώντας έννοιες καί συστήματα, κατασκευάζοντας τις κατηγορίες της άνάλυσης καί τή μεθοδολογία της. Μέ τήν έννοια αυτή είναι ταυτόχρονα καί κριτική, άν γίνεται καλά, χτυπάει ταμπού,

χτυπάει τήν έννοια της κοινής λογικής, καταλύει τις προκαταλήψεις καί τις παραδοσιακές νοητικές κρυσταλλώσεις. Στο πλαίσιο της κυβερνητικής καί της έπίσημης λογικής, ή κοινωνική έπιστήμη είναι έπομένως επικίνδυνη, διαβλητή καί ίσως καί έκρηκτική. Είναι λοιπόν σαφές γιατί ή κοινωνική έπιστήμη υπήρξε υπό δίωξη, πράγμα τό όποιο όδήγησε μέ τή σειρά του στην καχεξία της έπιστημονικής κοινότητας καί στη γενική θεσμική δυσκολία νά λειτουργήσει ή κοινωνική έπιστήμη, μέ τή μορφή συνεχούς διαλόγου, συνεχούς κριτικής, καί αντιπαράθεσης. Λοιπόν, αυτό δέν λύνεται από τή μία μέρα στην άλλη, αλλά είναι ένα από τά βασικά προβλήματα πού πρέπει νά αντιμετωπίσουμε. Δέν απάντησα όμως στην έρώτησή σου.

Σ.Θ.: 'Οχι απάντησες, αλλά νομίζω ότι τό ζήτημα έχει καί άλλη μία διάσταση. Ίσως υπάρχει καί τό θέμα, τουλάχιστον για τήν άριστερά καί τους προοδευτικούς κοινωνικούς έπιστήμονες, κάποιων ιδεολογικών προκαταλήψεων, πού δημιουργεί τό φαινόμενο, μέσα στον ίδιο κομματικό χώρο νά υπάρχει κάποιου είδους διάλογος, όχι βέβαια πάντα σοβαρός, αλλά πάντως τέτοιος ώστε νά παίρνει ό ένας ύπόψη τις άπόψεις του άλλου καί νά απαντά σ' αυτές, καί έξω από τόν συγκεκριμένο κομματικό χώρο ή νά μή γνωρίζει κανείς τί κάνουν οί άλλοι, ή νά υπάρχουν άφορισμοί καί τέλεια στεγανά. Δηλαδή, έχω τήν έντύπωση ότι υπάρχει καί ένας ιδεολογικός έγκλωδισμός των κοινωνικών έπιστημόνων.

Κ.Τ.: Έννοείς άνάμεσα στους μαρξιστές καί στους μή μαρξιστές;

Σ.Θ.: 'Οχι, όχι, έννοώ ακόμα, για παράδειγμα, άνάμεσα στο ΚΚΕ καί στο ΚΚΕ έσωτερικού ή στο χώρο του ΠΑΣΟΚ.

Κ.Τ.: Θά έλεγα ότι ή κλασική έπίπτωση αυτού πού είπα πριν, δηλαδή της επανάπτυξης της έπιστημονικής κοινότητας, είναι ή διάλυση της έπιστημονικής κοινότητας σέ διάφορες έπιστημονικές υποκοινότητες. Τό γενικό πλαίσιο είναι ή έλλειψη διαλόγου άνάμεσα στη μαρξιστική καί στη μή μαρξιστική σκέψη, τό όποιο άρχισε νά σπάει μόνο τά τελευταία χρόνια, (άν πράγματι άρχισε νά σπάει) καί σέ συνέχεια ή έλλειψη διαλόγου άνάμεσα στις διάφορες υποκατηγορίες, είτε της μαρξιστικής σκέψης, είτε της μή μαρξιστικής. Τό γιατί έγινε αυτό, νομίζω ότι πάλι συναρτάται μέ τόν περιθωριακό χαρακτήρα των κοινωνικών έπιστημών ως τώρα. Οί κοινωνικές έπιστημες, όπου αναπτύχθηκαν, αναπτύχθηκαν σέ μικρές γκορούτες, μέ μικρό καί στενό διάλογο μεταξύ τους, μεταξύ προσώπων πού λίγο πολύ συμφωνούσαν στις έπιστημονικές καί πολιτικές κατηγορίες. Καί σέ μεγάλο βαθμό ή έλλειψη κριτικής διάστασης, πού υπάρχει στο γενικότερο κοινωνικό χώρο, αντανακλά καί τήν έλλειψη κριτικής διάστασης καί στις μικροκοινωνίες, πού απαρτίζουν τις κοινωνικές έπιστημες. Βέβαια αυτό δέν λύνει τό πρόβλημα, είναι μία άρχή έξήγησης καί υπάρχουν βέβαια καί άλλες έρμηνείες. Τό κακό καί πάλι έχει τις ρίζες του στα πανεπιστήμια (πού για έναν αιώνα υπήρξαν οί μοναδικοί οργανωμένοι χώροι παραγωγής έπιστημονικής σκέψης), τά όποια ως τώρα ήταν χώροι παντελούς έλλειψης κριτικής· ή έδρα συμβολίζει από τή φύση της τήν αύθεντία, πού είναι τό αντίθετο της κριτικής. 'Η ταξινόμηση της γνώσης σέ

κλειστές και αποκλειστικές κατηγορίες που προσωποποιούνταν στίς έδρες, τα έπιστημονικά και τα πανεπιστημιακά φέουδα που μονοπωλούσαν τα γνωστικά αντικείμενα σέ όλες τις λεπτομέρειες, είχαν σάν άμεση συνέπεια τήν άντικειμενική άδυναμία τής αντιπαράθεσης τών ιδεών. Ή έδρα ήταν θεσμοποιημένη και άμετακίνητη άρμοδιότητα και ή άρμοδιότητα ήταν δύναμη ή όποια δέν μπορούσε νά άμφισβητηθεί ποτέ από κανέναν. Μέ τήν έννοια αυτή, και άν προσθέσουμε τό διωγμό τών κοινωνικών έπιστημών στην Έλλάδα, σέ ένα δεύτερο επίπεδο, είναι προφανές ότι θρισκόμαστε μπροστά σέ μιά κατάσταση από τήν όποία είναι πάρα πολύ δύσκολο νά ξεφύγει κανείς. Είναι χαρακτηριστικό ότι ως τώρα, τουλάχιστον εγώ, ελάχιστες άν όχι καμιά, διδλοκριτικές ή κριτική πανεπιστημιακού έργου ή ύπομνήματος πανεπιστημιακού καθηγητή ξέρω. Ύπάρχουν παρουσιάσεις δέβαια στά ειδικά περιοδικά, άλλα κανείς δέν τολμά, ακόμα και σήμερα, νά κρίνει, νά κατακρίνει και νά αντιπαρατεθεί στην έπίσημη γνώση που υλοποιείται μέσα από τό σύγγραμμα. Όταν λοιπόν ή έλλειψη κριτικής αντιπαράθεσης άρχίζει στην κορυφή, είναι πολύ φυσικό νά άντανakλάται και στά χαμηλότερα επίπεδα.

Σ.Θ.: Πάντως νομίζω ότι και πέρα από αυτές τις γενικές διαστάσεις, ύπάρχει ένα πρόβλημα που δέν ανάγεται ίσως σέ ιδεολογικά θέματα, στο διωγμό δηλαδή τών κοινωνικών έπιστημών. Λίγο πολύ κανείς δέν περιμένει έλεγχο, όχι ιδεολογικό άλλα καθαρά πρακτικό, π.χ. στο άν έχει κάνει σωστά τις στατιστικές του· και δέν τόν περιμένει ίσως γιατί δέν ύπάρχει τό forum όπου θά γίνει αυτός ό έλεγχος. Έκτός άν πρόκειται περί συνυποψηφίου σέ κάποια θέση...

Κ.Τ.: Μά κι αυτό νομίζω έντάσσεται στο ίδιο. Δηλαδή, όταν δέν γίνεται κριτική στίς γενικότερες μεθοδολογικές ή επιστημολογικές προϋποθέσεις τής έπιστημονικής παραγωγής δέν θά μπορεί νά γίνει και κριτική άνάγνωση, ακόμα και τών τεχνικών ή στατιστικών παρουσιάσεων τής εργασίας. Δέν νομίζω νά μπορεί κανείς νά ξεχωρίσει τό ένα από τό άλλο.

Σ.Θ.: Πάντως μιά σχετική παρατήρηση περισσότερο παρά εκώτηση, είναι ότι τό κοινωνικό πλαίσιο του διδακτικού λεγόμενου έργου σέ σχέση με τό έρευνητικό είναι άπίθανα μεγάλωτερο. Αυτό επιδρά σέ όλα όσα συζητάμε. Δηλαδή, τό ότι με τή διδασκαλία και με τό ότι μιλάς σέ χιλιάδες φοιτητές είσαι κοινωνικά πολύ ισχυρότερος και αυτό είτε σέ βολεύει στο άλλο έπαγγελμα σου, άν είσαι νομικός και συνεπώς δικηγόρος, ή γιατρός, είτε γενικά σου δίνει τεράστια ισχύ. Και άκριβώς έν θυμει τής τεράστιας κοινωνικής δύναμης του λεγόμενου διδάσκοντος, που συνήθως περιορίζεται στην από καθέδρας διδασκαλία σέ μεγάλα άμφιθέατρα, ύποτιμάται έξαιρετικά ή έρευνητική διάσταση στο πανεπιστήμιο.

Κ.Τ.: Συμφωνώ απόλυτα μαζί σου και αυτή είναι ίσως ή μεγαλύτερη δυσκολία για τόν προγραμματισμό μιάς έναλλαξιμότητας άνάμεσα στο πανεπιστήμιο και στην έρευνα.

Σ.Θ.: Δηλαδή ιεραποστόλους ψάχνουμε;

Κ.Τ.: Δέν ψάχνουμε ιεραποστόλους. Τό ζήτημα είναι τί θά βάλουμε μπροστά, τό δόδο ή τό άροτρο. Δηλαδή ακόμα και

άν ύπάρξει μισθολογική και θεσμική έξίσωση άνάμεσα σέ ένα καθηγητή και στο διευθυντή, άς πούμε, έρευνών, πρέπει νά περάσουν πάρα πολλά χρόνια για νά δεχθεί ό πανεπιστημιακός καθηγητής (και άκόμη περισσότερο ή «κοινή γνώμη») ότι είναι ισότιμος με τόν διευθυντή έρευνών και νά αποφασίσει νά φύγει απ' τό πανεπιστήμιο, για ένα χρονικό διάστημα, για νά μεταταγεί στην ιεραποστολική θέση του διευθυντή έρευνών. Και αντίθετα, ύπάρχει ό κίνδυνος ό έρευνητής νά δει τήν έρευνα σάν άλλο εργατήριο για νά υπερί στο πανεπιστήμιο και όχι σάν ένα ισότιμο και ίσως σπουδαιότερο κοινωνικό λειτουργήμα από ό,τι είναι ή διδασκαλία. Μέ τήν έννοια αυτή, ίσως ή θεσμική έξισωση άνάμεσα στα δύο, είναι τό προκαταούμενο και ή βάση για μιά μελλοντική αναθεώρηση τής έρευνας. Άλλα θά χρειαστούν πολλά χρόνια άκόμη, για νά γίνει αυτό τό όραμα πραγματικότητα, για νά αποκτήσει δηλαδή ό έρευνητής το ρόλο που θά έπρεπε νά έχει ένας σοβαρός έπιστημονας σέ όλα τα επίπεδα.

Σ.Θ.: Αυτό τό θεωρείς ελληνική ιδιομορφία ή είναι χαρακτηριστικό κοινωνιών άνάλογον επίπεδον ανάπτυξης;

Κ.Τ.: Δέν τό έχω μελετήσει, άλλα είναι προφανές ότι πρέπει να είναι χαρακτηριστικό όλων τών υπανάπτυκτων κοινωνιών, στο μέτρο που ό καθηγητής σάν όνομα και σάν σύμβολο είναι ένα από τα πιο άδιαμφισβήτητα ταμπού, τα όποια και στην Έλλάδα άλλα και σέ άλλες χώρες, λειτουργήσαν σάν φάρσι κοινωνικής ανόδου από τόν 19ο αιώνα ως σήμερα. Χαρακτηριστικό είναι ότι όσο πιο πολύ άναπτύσσονται κοινωνικά και οικονομικά οι κοινωνίες, τόσο και τό ταμπού και ή συμβολική άτήρηση του όρου καθηγητής πέφτει.

Σ.Θ.: Είναι χίλιοι διακόσιοι σήμερα στην Έλλάδα ενώ παλιότερα ήταν τριακόσιοι.

Κ.Τ.: Άσχετα απ' αυτό, πέφτει τό ρόλο. Δηλαδή στην Άμερική, στη Γαλλία ή στην Άγγλία, τό νά είσαι καθηγητής δέν είναι καν συνώνυμο του νά άνήκεις στην άρχουσα τάξη με τήν ευρεία έννοια. Ένώ εδώ, ή ιδιότητα του καθηγητή πανεπιστημίου έχει άκόμη μιά τεράστια συμβολική άτήρηση. Τώρα μπαίνουμε σ' ένα άλλο θέμα, όμως, τό όποιο θάπρεπε νά διερευνηθεί ειδικότερα. Στην Έλλάδα ύποθέτω, ότι αυτό θά ισχύει πολύ περισσότερο απ' ό,τι ισχύει σ' όποιαδήποτε άλλη χώρα. Γιατί τό φετίχ, τής εκπαίδευσης υπήρξε άνέκαθεν, για μιά σειρά από λόγους, ένας από τους σημαντικότερους κοινούς παρονομαστές τών συλλογικών παραστάσεων στην Έλλάδα, ήδη από τήν άρχή τής ύπαρξης τής σάν ανεξάρτητης χώρας. Λοιπόν ή εκπαίδευση ήταν ή υπ' αριθμόν ένα μέθοδος κοινωνικής ανόδου και δέν κατέτεινε στην έρευνα. Κατέτεινε άλλο, είτε στην άπόκτηση τής ιδιότητας του δημοσίου υπαλλήλου είτε στα έμπορικά έπαγγέλματα, και έπειδή αυτό γινόταν σέ μεγάλη έκταση, ήταν και πάρα πολύ μεγάλος ό αριθμός τών ανθρώπων που πέρασε μέσα από τέτοια εκπαίδευση όλων τών βαθμίδων, με μόνο σκοπό τήν επαγγελματική και κοινωνική του άποκατάσταση. Θά μπορούσε νά πει κανείς ότι ό τρόπος με τόν όποιο διωνόταν συλλογικά ή εκπαίδευση ήταν ίσως στην Έλλάδα περισσότερο έγχειρηματικός (operationnel) παρά αυτόσκοπος. Δηλαδή ή εκπαίδευση στόν τόπο μας, σπάνια

λειτουργήσε σάν συνώνυμο της παιδείας, ενώ τις περισσότερες φορές λειτουργήσε συλλογικά σάν συνώνυμο της άπλης επαγγελματικής και οικονομικής αποκατάστασης. Χωρίς νά μπορεί κανείς νά πεί ότι ή κατάσταση είναι ίδια καί σήμερα, υπολείμματα αὐτῆς τῆς γενικότερης ἐργεσηματικῆς ἀντιμετώπισης τῆς ἐκπαίδευσης, πού δέν εἶναι βέβαια μόνο ἑλληνικό χαρακτηριστικό, θοίσκουμε καί στίς μέρες μας. Μέ τήν ἔννοια αὕτη εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οἱ περισσότεροι ἤ πάντως ἕνας μεγάλος ἀριθμός ἀπό τοὺς καθηγητές πανεπιστημίου ἀπό τότε πού ἀπέκτησαν τήν ἔδρα τοὺς δέν ἔχουν κάνει τήν παραμικρή ἐρευνητική δουλειά, τήν παραμικρή ἐπιστημονική προσπάθεια. Αὐτό ἀποδεικνύει αὐτοῦτο ὅτι ἀκόμη καί ὕψα ἐπίπεδα ἐκπαιδευτικῆς πανεπιστημιακῆς ἀνέλιξης, τό πανεπιστήμιο, λειτουργοῦσαν γι' αὐτά τὰ στρώματα ἀποκλειστικά σά μέσο τῆς κοινωνικῆς ἀποκατάστασης καί τῆς κοινωνικῆς ἀνέλιξης καί ὄχι στό χώρο παραγωγῆς γνώσης καί ἀντιπαράθεσης ἰδεῶν. Ἀπό κοινωνικοψυχολογική ἀποψη ὁ θεσμός τῆς ἔδρας εἶναι ἀμυντικός καί θωρακιστικός: προφυλάσσει τοὺς εὐτυχεῖς κατόχους τῆς ἀπό ὁποιαδήποτε παρέμβαση στήν ἰδεολογική τοὺς λειτουργία.

Σ.Θ.: Τώρα, ἕνα ἄλλο ζήτημα. Τό ἔχεις ἀναφέρει σέ ἄλλα πλαίσια καί συγκεκριμένα στήν εἰσαγωγή τοῦ τελευταίου σου διβλίου, γιά τὰ προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει ὁ κοινωνικός ἐρευνητής, ὅταν μελετᾷ τὰ ζητήματα τῆς ἑλληνικῆς

κοινωνίας. "Ὅτι δηλαδή μεταφέρει ἔννοιες πού ἔχουν γίνει ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας σά πλαίσια τῶν δυτικῶν ἀναπτυγμένων κοινωνιῶν. Καί ὑπάρχει ὁ πειρασμός νά τις μεταφέρει κάπως εἰκόλα στήν Ἑλλάδα, ὅπου δέν ἔχουν τήν ἴδια σημασία. "Ὅταν τό γράφεις αὐτό, προφανῶς θέτεις ἕνα πρόβλημα πού ἀντιμετωπίζεις στό συγκεκριμένο ἐρευνητικό ἔργο πού κάνεις ἐκείνη τή στιγμή. Ἀλλά μήπως, παρ' ὅλα αὐτά τό βλέπεις σάν ἕνα γενικότερο ζήτημα γιά τοὺς κοινωνικούς ἐπιστήμονες, σάν ἕνα λάθος τό ὁποῖο ἔχουν ἐπαναλάβει πολλοί καί σέ διαφορετικούς ἐπιστημονικούς κλάδους ἀπό τόν δικό σου; Καί ἂν εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα, πιστεύεις ὅτι τό ὅλο ζήτημα ἔχει συνειδητοποιηθεῖ ὅσο θά ἔπρεπε;

Κ.Τ.: Δέν ἀναφέρουμαι τόσο στίς ἔννοιες, γιατί οἱ ἔννοιες οἱ ὁποῖες δομοῦνται καί ὀρίζονται στό πλαίσιο μιᾶς βαθμιαίας προσέγγισης σέ μιᾶ ταξινομημένη καί θεωρητική γνώση, δέν νομίζω ὅτι εἶναι διαφορετικές ἐδῶ, ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἄλλου. Οἱ ἔννοιες μπαίνουν, οἱ ἔννοιες δομοῦνται στό πλαίσιο μιᾶς παγκόσμιας καί ἂν ὄχι παγκόσμιας, τουλάχιστον εὐρωπαϊκῆς ἢ δυτικῆς παράδοσης καί εἶναι οἱ ἴδιες παντοῦ. Τό πρόβλημα λοιπόν δέν εἶναι γιά τίς ἔννοιες, τό πρόβλημα εἶναι στή μεθόδευση τῆς κατάρταξης καί τῆς ἐμφανείας θεσμῶν ἢ ὀνομάτων. Καί λέω ὀνομάτων, γιατί οἱ θεσμοί ἔχουν ὀνόματα, καί οἱ θεσμοί μεταφιντεύονται καί τὰ ὀνόματα μεταφιντεύονται ἐπίσης, καλύπτοντας ὅμως ἐντελῶς διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες. Λοιπόν, οἱ ἔννοιες

είναι οι ίδιες, ή αντιμετώπιση κοινωνικών φαινομένων που έχουν το ίδιο όνομα περνάει συχνά από την άκριτη χρησιμοποίηση κατηγοριών και αναλύσεων που έχουν γίνει εκτός Ελλάδας, για αντίστοιχες θεσμικές πραγματικότητες αλλού, που όμως εκεί έχουν διαφορετικό περιεχόμενο. Έγώ μίλησα ειδικά για το κράτος το οποίο ανέλυσα στο βιβλίο που υπαινίσσεσαι, αλλά είναι ένα ζήτημα που θα μπορούσε να ισχύει για πάρα πολλά άλλα πράγματα -θα έλεγα μάλιστα ότι ισχύει λίγο πολύ για όλους τους οργανωμένους κοινωνικούς θεσμούς που γίνονται αντικείμενα ανάλυσης. Το ίδιο συμβαίνει και με το σχολείο, το ίδιο συμβαίνει και με το πανεπιστήμιο, το ίδιο συμβαίνει ακόμα και με την αγορά, μία σειρά από φαινόμενα τα οποία εδώ υπάρχουν, έχουν το ίδιο όνομα, αλλά λειτουργούν, για μία σειρά από ιστορικούς λόγους, εντελώς διαφορετικά, σ' ένα εντελώς διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο. Η μετασημσιολόγηση που γίνεται λόγω της χρησιμοποίησης του ίδιου ονόματος και της ίδιας, αν θέλετε, ταξινομητικής μητρας, για διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις, οδηγεί πολλές φορές σε διαστρέβλωση της πραγματικότητας και σε δυσκολία να ορισθούν σωστές ερμηνευτικές κατηγορίες για τα φαινόμενα αυτά. Μιά από τις επιπτώσεις της διαστρεβλωτικής αυτής λειτουργίας της εισαγωγής των θεσμικών ονομάτων, είναι όλη η προβληματική της ερμηνευτικής αντιπαράθεσης της λειτουργίας του δικού μας θεσμού (του γηγενούς ή εισαγόμενου) προς τους θεσμούς της Δυτικής Ευρώπης, οι οποίοι έγιναν αντικείμενο ανάλυσης εκεί πέρα. Με την έννοια αυτή μπορούμε να πούμε ότι πάγιο μέλημα των κοινωνικών επιστημόνων, ή τουλάχιστον πολλών κοινωνικών επιστημόνων, ήταν πάντοτε να επισημανθούν οι διαφορές της λειτουργίας, σάν δυσλειτουργίες, σάν έλλειψεις προσεγγίσεις, σάν διαστρεβλώσεις ενός σωστού και ορθολογιστικού θεσμού, που λειτουργούσε στη Δύση, ενώ τέτοιοι θεσμοί δεν μπορούν να λειτουργήσουν εδώ, γιατί το πρόβλημα είναι, αντίθετα, να εντάξει κανείς τους ιδιότυπους περιφερειακούς θεσμούς της ελληνικής κοινωνίας μέσα στο ιδιότυπο, πάλι περιφερειακό, κοινωνικό σύστημα. Άλλίως λειτουργούν οι θεσμοί στα περιφερειακά κοινωνικά συστήματα, τα εξαρτώμενα κοινωνικά συστήματα. Και αλλιώς λειτουργούν στα κυρίαρχα συστήματα της Δύσης όπου εκκολάφθηκαν και εισήχθησαν κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες, για να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες μιας ανεξάρτητης κεντρικής καπιταλιστικής κοινωνίας. Εκεί είναι ακριβώς ο κίνδυνος, να θεωρήσει κανείς τα θεσμικά ονόματα σάν να καλύπτουν αντίστοιχες ή διενάμει αντίστοιχες κοινωνικές λειτουργίες.

Σ.Θ.: Και αυτός ο κίνδυνος έχει φανεύει: Έχει τις επιπτώσεις που νομίζεις; Δηλαδή αν έκανες τώρα, σάν κοινωνικός επιστήμονας, μία γρήγορη αναδρομή στην παραγωγή έρευνας εδώ, θα διαπίστωνες ότι πρόκειται για μία παγίδα στην οποία πέφτουν πολλοί θράζοντας εύκολα συμπεράσματα με βάση εύκολη χρήση των ονομάτων;

Κ.Τ.: Νομίζω ναι. Άς σκεφτούμε τί φοδερή (και θα έλεγα αντιεπιστημονική) χρήση έχει γίνει του όρου άστική τάξη στη Ελλάδα. Τόσο από τους μαρξιστές, όσο και από τους μη μαρξιστές διανοητές. Οι μαρξιστές ψάχνουν να βρουν

μία άστική τάξη, ή οποία έχει διαδεχθεί μία φεουδαρχική τάξη. Γράφουν μερικοί ή μονογράφουν και κατασκευάζουν μία ελληνική ιστορία ή οποία και αυτή θα πρέπει να ακολουθεί τα χνάρια της γενικής ιστορικής εξέλιξης στη Δυτική Ευρώπη. Οι μη μαρξιστές, αντίθετα, πάνε να κάνουν το ίδιο πράγμα χωρίς να μπαίνουν στην ιστορικοιστική προσέγγιση των μαρξιστών. Άλλά και στις δύο περιπτώσεις ψάχναν πάρα πολλά χρόνια οι Έλληνες έρευνητές να εντάξουν την ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων σε επείσοακτες ταξινομητικές μητρες. Άσχετα από το πρόβλημα του τί είναι και πώς θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς την άστική τάξη στο σύνολό της, το να θέλει κανείς ή δοχούσα τάξη στην Ελλάδα να είναι όπωσδήποτε ή άστική ή φεουδαρχική ή έστω άστικοτσιφλικάδικη, έμποδίζει στην πραγματικότητα τη δυνατότητα του να δούμε την εξέλιξη του εξαρτημένου ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, όπως πράγματι αναπτύχθηκε.

Σ.Θ.: Έχω την εντύπωση ότι όταν μελετούν οι έρευνητές συγκεκριμένα ζητήματα της ελληνικής κοινωνίας, και μάλιστα συγκεκριμένα ζητήματα που το αντικείμενο προσδιορίζεται πιο πολύ από το γεγονός, παρά από το θεωρητικό μοντέλο, είναι πιο διαρθρωμένη ή συζήτηση. Δηλαδή, συγκεκριμένα, νομίζω ότι ή μόνη περιοχή κοινωνικής έπιστήμης στην Ελλάδα σήμερα, όπου υπάρχει ή διάλογος που ζητούν οι κοινωνικοί έπιστήμονες, είναι ή 'Ιστορία: ή 'Ιστορία του 19ου αιώνα, όπου φαίνεται, απ' όσο μπορώ να καταλάβω, έγω που είμαι απ' έξω, ότι υπάρχουν συζητήσεις σημαντικές, αλληλοέλεγχος, συχνά πολλά σεμινάρια, έστω άτυπα, αρκετά σημαντικά βιβλία που θγαίνουν, αλλά και που συζητούνται. Μήπως ένας λόγος που συμβαίνει αυτό, ειδικά με την 'Ιστορία, είναι έπειδή το αντικείμενό της είναι δοσμένο για όλους και συζητούν, πάνω στην ίδια βάση, τα γεγονότα, ενώ οι κοινωνικές έπιστήμες αυτές καθεαυτές, οι έπιστήμες που ξεκινούν από κάποιο θεωρητικό πλαίσιο, είναι δυσκολότερο να δομηθούν σε μία συζήτηση, έπειδή ακριβώς ό καθένας έχει τις διαφορετικές θεωρητικές του καταβολές;

Κ.Τ.: Αυτό είναι σωστό, αλλά μόνο ως ένα σημείο. Και αν ακόμα θεωρήσει κανείς ότι υπάρχει μία έπιστημονική κοινότητα ανάμεσα στους ιστορικούς, αυτό δεν σημαίνει καθόλου ότι υπάρχει έπιστημονικός διάλογος. Υπάρχουν και εκεί δυστυχώς παράλληλοι μονόλογοι. Δηλαδή ενώ έχω υπόψη μου τη συζήτηση για την οποία μιλάς λίγο πολύ, θα έλεγα ότι σε ελάχιστα σημεία έχουν διαφανεί δημόσια οι διαφορές, σε ελάχιστα σημεία έχουν γίνει κριτικές αντιπαραθέσεις, και σχεδόν θα έλεγα ποτέ απ' όσο ξέρω δεν έχει γίνει μία έντονη κριτική από τόν ένα έρευνητή ή από τη μία σχολή, σε σχέση με τους άλλους. Με την έννοια αυτή, παρ' όλο ίσως που μπορεί να πει κανείς ότι ή γνώση για την περίοδο αυτή και οι έπιστημονικές διατριβές έχουν πολλαπλασιαστεί, και εκεί δοσκομάστε μπροστά στο ίδιο φαινόμενο που περιέγραφα πρωτίτερα. Έχουμε, δηλαδή, καμιά είκοσαριά ή καμιά πενήνταριά ανθρώπους που απαρτίζουν μία νέα πράγματι έπιστημονική κοινότητα, αλλά που και αυτοί ακόμη μεταξύ τους λειτουργούν παρατακτικά σε σχέση ό ένας με τόν άλλο, υπάρχει συρροή μονολόγων, αλλά

δέν υπάρχει διάλογος. Καί ένας από τούς λόγους πού συμβαίνει αὐτό, καί ἐγώ προσπαθῶ νά τό υπογραμμίσω ὅσο μπορῶ, εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχουν βιβλιοκριτικές. Δέν ἔννοῶ τίς βιβλιοπαρουσιάσεις ἢ τά ἐγκώμια, τά ὁποῖα γιά ὅλες αὐτές τίς δουλειές εἶναι κοινός τόπος, ἀλλά γιά μιά πραγματική κριτική ἀντιπαράθεση σέ σχέση μέ τό ἔργο.

Σ.Θ.: Θυμᾶμαι τόν Νίκο Σβορώνο σέ κάποια συζήτηση, νά ἰσχυρίζεται ὅτι ἀφ' ἥς στιγμῆς κάποιος κάνει ἐπιστήμη, μέ ὅλη τή σοβαρότητα καί τήν εὐθύνη πού σημαίνει αὐτό, εἴτε εἶναι ἀστός εἴτε εἶναι μαρξιστής, ὑπάρχει πεδίο συζήτησης καί συνεννόησης. Συμμερίζεσαι αὐτή τήν ἄποψη;

Κ.Τ.: Ἀπόλυτα. Ἀρκεῖ οἱ ἐπιστήμονες – ἀστοί ἢ μαρξιστές – νά θέλουν νά συζητήσουν. Τό ὅτι μποροῦν νά συζητήσουν δύο σοβαροί ἐπιστήμονες μέ διαφορετικές ἐπιστημολογικές καί θεωρητικές προσεγγίσεις εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ἐξᾴλου ἡ ἐπιστήμη, ὁ ἐπιστημονικός διάλογος, γίνεται συνήθως ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἔχουν διαφορετικές θεωρητικές ἢ ἰδεολογικές προσεγγίσεις. Τό πρόβλημα ἐδῶ στήν Ἑλλάδα εἶναι κυρίως ὅχι τό ὅτι δέν μπορεῖ νά γίνει συζήτη-

ση ἀνάμεσα στίς σχολές, ἀλλά τό ὅτι καί οἱ μέν καί οἱ δέ σπανιότατα θέλησαν νά συζητήσουν. Γιατί ἐκεῖνο πού συμβαίνει συνήθως εἶναι ἡ ἀρπιοῖ ἀπόρριψη τῆς μεθοδολογίας τοῦ ἄλλου, πράγμα πού καθιστά ἀδύνατη κάθε συζήτηση. Γιά νά γίνει κριτική θά πρέπει νά μπορεῖ καί νά θέλει κανεῖς νά μπαίνει μέσα στό σύστημα πού προτείνει ὁ ἄλλος, καί νά ἀποχωρίζει, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, τίς ἀξιωματικές παραδοχές ἀπό τήν ἀποδεικτική διαδικασία πού ἀκολουθεῖται.

Μόνον ἔτσι εἶναι δυνατό νά γίνει ἀμοιβαία κριτική τῶν ἀντιτιθέμενων θεωρητικῶν καί μεθοδολογικῶν προσεγγίσεων, καί μόνον ἔτσι μπορεῖ νά ὀδηγηθοῦμε σέ ἀμοιβαία χρησιμοποίηση τῶν μερικῶν ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων. Ὅσο καί ἂν ἡ ἐπιστημολογική κριτική εἶναι ἀναγκαία, δέν μπορεῖ κατά κανένα τρόπο νά ὑποκαταστήσει τήν «ἐσωτερική» κριτική, πού «ἀποδέχεται» προσωρινά τίς ρητές ἢ σιωπηρές παραδοχές τοῦ κρινόμενου ἔργου καί προτίθεται νά θέσει ὑπό ἑλεγχο τήν ἐσωτερική του πειστικότητα καί ἐπιχειρηματική ἀριότητα.

